

הרב שמחה עלברג זצ"ל

אידיש – שפת-האם שלנו

א.

אידיש היא שפת-האם שלנו, או כפי ששגור בפי הבריות: מאמע לשון. השפה האידית סומנה וצוינה במלה כה פוטנציאלית ודינאמית: אמא! אף לשון ושפה אחרת, אפילו היתה עסיסית מאד ועשירת ניבים, בעלת מבטא מקסים וצלול, אפילו היתה מצטלצלת כסימפוניה מוסיקאלית נפלאה, לא הרהבנו לציין אותה כשפת-אם. אף בימים בהם התמזגנו במשך תקופות שלמות בעולם האוריינטאלי והענקנו לו יצירות חשובות בנושאים שונים, בשפה הערבית, גם אז לא ראינו בה את שפת-האם שלנו. את הכתר, 'אמא', ענדנו רק לראשה של שפת-אידיש.

הנה, במבטא פיוטי זה שנביעתו מעמקי-הנשמה: אידיש-שפת-אמנו, בולט ביותר יחסנו לשפה זו. כי על כן, איזו מלה אחרת תגדיר ביתר-בירור את ערכה הנשגב של האידיש כמו המלה האחת: אמא. שפת אידיש היא שפת-אם. וכמו ש"אמא" מגלמת מושג מקודש למדי, כך נתקדשה גם השפה האידית שנשתזרה בעולמה האידיאלי. כי על כן, בכל מקום שתחינות אמהיות בקעו רקיעים שם נודמרו גם צלילי השפה האידית.

שפת-אם רחוקה היא מלהיות דפיניציה טכנית גרידא, המאפיינת אך ורק את השתרשותה של השפה במשך דורות רבים. שפת-האם תבטא את קשר-הנשמה הנצחי של היהדות עם שפתה. כשם שאי-אפשר להפריד בין אמא לצאצאיה שהם עצמה ובשרה, כך מסתפגת גם השפה בגופו ואבריו של העם. והנה, אידיש ורק אידיש, על כל הדיאלקטים שלה, הפכה במשך אלף שנות שיחה באידיש, מחשבה באידיש, ריקוד ובכי באידיש – לשפת-אם.

אלף שנים דיבר היהודי באידיש – וההיסטורי היהודית אינה עשירה בהרבה אלפים כאלו – והנה, בפרק-זמן זה קידש היהודי ההיסטורי את שפתו האידית. לפיכך מחוייב כל יהודי לדעת שפה זו, בכדי להיות חלק בלתי נפרד מן היהודים דוברי-אידיש במשך שנות-אלף; בכדי שיוכל לחזור על דבריהם ועל הרהוריהם בשפת-יצירתם ובנוסח המסורתי שיעצבו אותם יהודים. ולפיכך צריך כל יהודי לדעת לדבר באידיש, בכדי שיוכל למצוא את נתיב-המרחב של הדורות הקודמים ולהצמד אליהם לפחות כצללית-לווי.

אלף שנים סח היהודי לרבנו-של-עולם בשפת-אידיש, קמעה בעברית ומדה גדושה באידית. מדוע דיבר כך? כי מה היה בעצם יומו של היהודי, אם לא תפלה גדולה וממושכת אחת? הוא נשא-ונתן מתוך תפלה, אבל באותו סגנון ופשיטא שתלמודו היה כולו תפלה.

איזו שפה, חוץ מאידית, היתה שפתו של בית-המדרש במשך אלף שנים? אביי ורבא – שמותיהם זכו תמיד בלויית-חן של היגויי אידיש, מקשה אביי ומתרץ רבא, כה נשורה האידית בתוך דברי הגמרא. באישון-ליל, באחת מפניות בית-המדרש, בליל כסף מכוסה שלג צחור, הדהדה האידית באותיות אש שחורה על גבי אש לבנה. שפת-האידיש צמחה בבית-המדרש עלי מעינות-יצירה. המלה האידישאית שבפי ישישים, זרמה אז ממעמקי הלב וסללה דרך לעולמות עליונים ונצחיים.

המלה האידישאית זוקקה בפה קדוש של שרפים עלי אדמות, אשר בדברי עידוד ונחמה שהוציאו מפיהם באידית ריפאו הרבה לבבות שבורים, החיו הרבה נשמות דוויות ופדו אותן מכף הקלע. לשון

האידיש בפי יהודים בני-עליה לא היתה "שפה" של מלים, מורכבת מצירופי-הברה מתים. השפה היהודית היתה קשורה בלב היהודי. כל מלה שהוציאו מפהם היתה עמוסה וגדושה רחמים, דעת ותפארת, כי על כן חושלו באש-קודש.

באיזו שפה שוחח הבעש"ט עם החבריא הקדושה שלו, כאשר גילה להם את סודות הבריאה? באיזו שפה התווכח רבי לוי יצחק מברדיצ'וב עם רבש"ע, בתבעו הימנו חסד ורחמים לכל יצור נוצר? וכאשר-התפרצה לבת-הגעש הקוצקאית והחיוזה דיבורי-אש מלובנים, אשר אי-אלו צלילים מחרידים ופולחים כליות ולב בקעו מהם? התשובה לכך היא אחת - אידיש! שפה אידיש, מלה אידיש וצליל אידי. כאשר סבי הג"ר אליהו, מרא דאתרא של קהלה קודש גריצה, היה מתעורר באמצע הלילה כדי לערוך תיקון חצות, היה אומר רק כמה מלים ספורות: "אוי, ווי לאנג וועל איך שלאפן, א שאד, א שאד צו פערלירען א מינוט, יעדער רגע איז גאלד, טא ווי קען מען שלאפען?" את המלים הללו באידיש, לא יוכל איש לתרגם עבורי לשום שפה אחרת. רק בשפת-אידיש הריני מסוגל לקלוט את הקול-דממה-דקה של אותה ספק-שיחה-ספק-תפלה, המלאה געגועים לאין-סוף.

כשאבא היה מקיץ משנתו כעלות השחר, לקבל את פניו של הבוקר התכול, נזהר לא לעורר את אמא משנתה. בפסיעות-קטיפה חרישיות היה חומק מן החדר ומשאר על השלחן פתק כתוב באידיש כהאי לישנא: "גיטל, אין דרוסען איז אייז-פראסטיג, די וואסער אין העמער איז פארפארען, אפשר וועסטו היינט די קינדער ניט פירען אין חדר, זאלען זיי שלאפען ביז דער אויווען וועט זיך אביסעל צעווארימען". או פתק אחר שכתב: "קויף לכבוד שבת א לעבעדיג פישעל, אקאפ-פיש אין שבת איז אגרויסער ענין". נו, כלום אפשר לכתוב כך גם בשפה אחרת...

ואצל מי לא מקודשת האידיש של האמא היהודית, כשהיא ניצבה עם ידים מפוכרות ליד נרות-השבת, מוקפת ילדים וצאצאים מכל העברים ורוחשת תחינה-זכה חרישית: "גאט פון דיין פאלק ישראל, דו ביסט הייליג און דו האסט געהייליגט דיין שבת, באהיט מיך אין דאזיגען טאג און מיינע ליכט זאלען העלל און לויטער ברענען, אמן". כמה נשמה ולב שקועים בתפלה אידיש פשוטה זו וכיצד יוכלו להיקוות דמעות נוצצות בעיניה של אמא ע"י תפלה כגון זו בשפה האנגלית, או כאשר הסבתא עליה השלום כבר "מצאה" במוצאי שבת 3 כוכבים ברקיע ופתחה לומר: גאט פון אברהם, דער ליבער שבת קודש גייט א וועק... הקליטו מלאכי רחמים משרתי עליון את סימפוניית המלים-הפנינים האידישיות שקלחו מפיה. ורבה הישיש של עיירתי קידש את האידיש ביום-כיפור. הג"ר חיים מוויסקיט לא דיבר אפילו מלה אחת בכל יום-הכפורים, פיו סגור היה בשבעה מנעולים. אך לעת נעילה התייצב על הבימה, עטוף בטליתו, והכריז בקול בוכים: "געוואלד אידען, האט רחמנות אויף אייך, טוט תשובה!" האידיש שבפיו נמשכה בדמעות לטהות, האידיש נתקדשה בעשר קדושות וגם 'תשובה' ו'רחמנות' הפכו להיות אידישאים.

מכיון שכך, אם יהודים ספגו בכל אבריהם את הלשון האידיש, דור אחרי דור, אפשר איפוא להבין את השתרשותו והתקשרותו לשפה זו ואנו מבינים יפה-יפה מדוע נוצר קשר כה הדוק בין היהדות והאידיש. אחם עוקרים את האידיש מן היהדות ועקרתם פשוט אבר מן החי.

שפת-אידיש מהוה ציון חי ליהודי. מאן-דהוא מדבר אידיש ושוב אין צורך לחקור אחרי מוצאו. לא כן יהודי שמדבר אנגלית או צרפתית, לא יודעים מה הוא ויש לחקרו: מה הנך, יהודי או... ולפיכך צריך יהודי להיות דובר-אידיש, שפתו תעיד על בחירתו כסגולית, על ה"אתה בחרתנו" שלו.

אם אני יודע לדבר אידיש, מבין אידיש, חושב ומהרהר באידיש - ביכולתי להסתגל לחיי העולם שממנו צור מחצבתי, אני הופך להיות חטיבה אחת עם אבא ואמא, עם סבא וסבתא שלי, עם עיירתי ועם כל הדורות שהאידיש נישאה על דל שפתותיהם.

החידוש

זוהי האידיש.

ב.

ברם, בתוך ההתלהבות הגדולה למען שפת-אמנו, חלילה לנו להסיח דעתנו או לשכוח מהיסוד הקרדינאלי, ששפת-אידיש באה על תיקונה האמיתי אך ורק בהיותה כרוכה וקשורה ביהדות, ב"אידישקייט", רק כאשר עדות היא לחיי-יהדות שלמים ומפכים, מלאי תוכן יהודי מקורי ודתי. אהדתנו לשפה האידית אינה תוצאה של הערצה פלאטונית מסויימת, כי אם מתוך השתכנעות פנימית, הנוטעת בלבנו את האמונה שגם הלשון האידית מהווה אחד האמצעים החיוביים שבכוחם לסייע בידינו לרענן את רוח-היהדות העתיקה, שבכוחה הסגולי להחיות רגשות דתיים רדומים, ועיקר-העיקרים: בכוחה לשמש אמצעי-השפעה אדיר נגד ההתבוללות בצורותי השונות.

השפה האידית הפכה בשנים האחרונות לנושא מדעי, לפרובלימה אקדמאית ומתוך כך נוצרה תיאורית האידישיזם. ובעירורי האידיש באידישיזם גרידא, כבר קיצצו את כנפי-רוחה של שפת-אידיש, סילפו את דמותה ואופי-צביונה, הפכוה לאינסטרומנט לשוני-טכני.

יכולים אנו להתברך ולהתפאר כמעריצים נלהבים של שפת-אמנו, אולם עודנו רחוקים מאד מהיות "אידישיסטים" מושבעים, הרואים בשפה האידית חזות הכל, כאילו כל עתיד היהדות תלוי בדובר-אידיש. ופשיטא שאיננו גורסים את פילוסופיית-האידישיזם כרעיון שנודע - כתחליף לתורתנו הקדושה - ללכד את העם היהודי בשלמות אחת ולשמש ערובה לקיומו הנצחי.

כאשר מציבים מסך ומחיצה בין אידיש ו"אידישקייט", אובדת השפה הזאת את חינה בן שנות-אלף וחדלה מלהוות המשך לשפת-האם שלנו. אידיש מרוקנת מיהדות, הופכה לשפת-קשר יבשה תוך אבדן גלימתה ההיסטורית. הדבר ברור: יש שפה המקשרת בין איש לרעהו ויש שפה המקשרת את האדם עם דורות שלמים שקדמו לו ושיבואו אחריו. אם תבגוד השפה האידית ביהדות ותנתק את שלשלת-הדורות בחימה שפוכה - או-אז מתעממים צליליתה, מתדלדלת עסיסיותה ושוב לא תוכל עמוד בתחרות עם שפות מדעיות-חילוניות אחרות.

הלשון האידית בערטליותה מכל לבושי יהדות מעוררת עתים הזדעזעות פנימית וטעם לפגם של רגשי-נחיתות ובושה וכלימה, הרבה-הרבה יותר מכל שפה חילונית אחרת ללא-יהדות שתתמלל בפיו של יהודי. כשיהודי שח לו בשפת-האם ותוך כדי דיבור הריהו מעשן סיגריה בשבת, הרי זה כאוב הרבה יותר מאשר היה משוחח בשעת-מעשה בשפה אחרת, בשפה האנגלית או הפולנית. נכון שמנקודת-ראותה של ההלכה היהודית אין בכך שום הבדל, אולם העלבון הפומבי גדול שבעתים כאשר שפת-אידיש קולחת בשטף מפיו של מחלל-שבת. הוא אמנם מדבר בשפת אבותיו, אולם הוא כופר באמונתם ובוועט ויורק בכל היקר והקדוש להם, לפיכך הריהו מכאיב יותר ומעלה זעם וחרון-אף. חשיבותה הלאומית של השפה האידית נמדדת באיזו מדה היא משתלטת על הרעיון היהודי המסורתי. הן אף אחד לא יוכל להכחיש זאת, ששפה-אידיש משכה יניקתה בראש וראשונה מן ההמונים הגדולים של שומרי תורה ומצוות, מיהודי בית-המדרש, שלקחו אתם את שפת-אמם לכל מקום שהלכו ובאו. עם שסיעת היהדות מהשפה האידית, ויתירה מזו: עם הפיכת שפת-אידיש ל"יהדות בפני עצמה",

אברה זו את זכות-קיומה ההיסטורית. כי על כן, נהא נכונים להסכים אלף פעמים ופעם לאידישקייט בלי אידיש וניאבק בכל כוחותינו נגד פילוסופיית האידיש ללא אידישקייט.

ג.

באמריקה לא מצאה השפה האידית קרקע נוחה להשתרשות. השפה האנגלית כבשה את ההמון הרחב. לא רק הדור הצעיר התייחס בביטול ולעג לשפת-אידיש, כי גם הדור הקשיש אשר הורתו ולידתו היתה באידיש, השליך מעליו את שפת אמו מיד בבואו ל"מולדת החדשה". טיפוס זה של ה"אמריקאני החדש" התאמץ לדבר באנגלית עילגת שאך בקושי הבינה הוא עצמו, במקום להשתמש בידיש מלוטשת ומסוגננת. אידיש שימשה עבורו כסמל לבית היהודי העתיק, אשר הבריחו וגירשו למרחקים. עם התרחקותו מהשפה האידית ביקש הלה לבטא מחאתו נגד העבר המאוכזב שלו ולבשר בעת ובעונה אחת על פריחת אביב חדש ומלא זוהר באופן האמריקאני. מעריץ-האיש האומלל הזה לא השכיל לדעת, כי בנטשו את שפת-אמו הריהו נפרד בבת-אחת ולעולמים מכור-המחצבת שלו, בהתרחקו כפעם בפעם בגין כך יותר ויותר מכל סביבה יהודית. אידישיסטים תיאורטיים אמנם הטיפו בצורת מדעית: אידיש! הם הצביעו על המוטיבים האתניים של חיוניות השפה הזאת. אך לא יותר מן הצורה המדעית. בחיי יום-יום נשארה האידית בגדר תיאוריה מופשטת. רק עם אבא-אמא קשישים ניאותו להחליף מלים ספורות בשפתם, באידיש. ילדיהם המסורים של האידישיסטים המושבעים ביותר, מסוגלים אך בקושי להגות ולהוציא מפייהם כמה הברות אידישאיות, מתביישים המה באבא-אמא הדוברים אנגלית במבטא וניב אידישאי. כה נחרץ גורל שקיעתה של שפת-אמנו וקול האידיש נדם קמעה-קמעה ונאלם.

בד-בבד עם הרנסאנס של יהדות-התורה באמריקה, קמה במדה מסויימת גם השפה האידית לתחיית-המתים. הדי השפה האידית מצלצלים שוב בין כתלי בית המדרש המאכלסים את האלמנט המבוגר והקשיש. ועוד יתירה מזו קמה האידית לתחיה בישיבות המרובות, אשר הסתעפו והתפשטו בכל פינות היבשת. שם, בישיבה הקדושה, לא זו בלבד שהתלמידים שוחחו והתפלפלו באידיש, כי גם נשמו-חיים באידיש וחיו באטמוספירה של "מאמע-לשון". דומה ואף אקדמיה אידישאית, עם תכנית-למודים העשירה ביותר, לא הצליחה להפיץ את השפה האידית במדה שעשו זאת בעקיפין בישיבות. בן-הישיבה התייחס לשפת-אמנו ביתר כבוד ופיוטיות, אולי הרבה יותר מילדיהם של אבות אידישיסטים שסיימו בתי ספר אידישאיים. תופעה זו מובנת בעצם מאליה. כי על כן, מכיון שהרב וראש הישיבה היו דוברי אידיש, כבר בגין כך גרידא נחרתה השפה בלב בתלמיד עמוק-עמוק.

לתלמיד הישיבה היו שני בתי-ספר, שבהם למד את השפה האידית. קודם כל למד אותה בבית הוריו. עלינו לזכור, כי לפני שנים באו רוב תלמידי הישיבות מהורים שרובם דיברו ביניהם בשפת-האם. הורים ילידי אמריקה שלחו רק לעתים נדירות מאד את בניהם לישיבות. תלמיד שהוריו דוברי-אידיש, יכול היה להשלים ולשכלל את ידיעותיו בשפה זו תוך כדי שהותו בישיבה, היכן שבאה לכלל שימוש יום-יומי. ראשי-ישיבות מילידי אמריקה טרם היו וראשי הישיבה בפועל, רובם מהגרים חדשים מעבר לים, היו מסוגלים לשוחח ולדבר אל התלמיד רק בשפת-אידיש. כה ניתנה לתלמיד ההזדמנות הנפלאה ללמוד את שפת-האם על בוריה ותהי שגורה בפיו. גם בבית וגם בישיבה חי והיה שרוי בסביבת דוברי-אידיש.

כל זה היה לפנינו. כיום הזה נשתנתה התמונה כליל. תלמידי הישיבות באים מבתי-כאולו, שהמלה האידית והניב האידישאי נשמעין בין כתליו לעתים נדירות מאד. בחלק מן הישיבות מכהנים

הרב שמחה עלברג זצ"ל

סימן רמ"ו

בדין הלל בעשיית ואכילת הפסח

א

במשנה פסחים ס"ד ע"א, קראו את ההלל. ע"ש דפסח בשעת עשייתו טעון הלל. והנה רש"י שם פ"י, קראו את הלל, אכל כתות קאי, וס"ל דישאל היו קוראים את ההלל. וכ"כ הרע"ב שם דהכיתות היו קוראים את ההלל, עיי"ש, וברש"י סוכה נ"ד, דהכת היתה קוראה. אולם בתוס' פסחים שם ד"ה קראו, וכן בתוס' סוכה נ"ד ע"א, ד"ה שייר פירשו דהלויים קראו את ההלל, והביאו מד' התוספתא פסחים, ישראל שוחטין את פסחיהן ולויים קוראים את ההלל. וכן כתב הר"מ פ"א הי"א מק"פ: וכל זמן שהן שוחטין ומקריבין קוראים הלויים את ההלל. וכן דעת המאירי בפסחים דהלויים קראו את ההלל.

ודברי רש"י צ"ע מאד, דלש"י דהכתות קראו את ההלל, איך יפרנסו ד' התוספתא דמפורש להדיא דהלויים קראו את ההלל. ויותר צ"ע דהרי רש"י בעצמו כתב בערכין י' ע"א, ד"ה ולא, דבשעת שחיטת הפסח הלויים היו משוררים בפה את ההלל, א"כ ד' רש"י סתרי אהדדי.

ומה שנראה בזה, דהנה פסח טעון הלל בעשייתו כמבואר במשנה הנ"ל, וטעון הלל באכילתו כמבואר במשנה פסחים צ"ה ע"א. והנה דין הלל באכילתו ילפי' מהקרא השיר יהי לכם כליל התקדש חג, לילה המקודש לחג טעון הלל. ועי' פסחים קט"ו: לחם עוני שעונין עליו דברים הרבה, וברש"י פסחים ל"ו ע"א, שגומרים עליו את ההלל, וכ"כ המאירי פסחים שם, דדין הלל באכילת פסח ילפי' מלחם עוני. ועי' ירושלמי פסחים פ"ט ה"ג, השיר יהי לכם וגו', בא ליל פסח ללמד על מפלתו של סנחריב, ונמצא למד ממנו, מה זה טעון הלל אף זה טעון הלל. אולם הלל בשעת שחיטת פסח דאמרי' שם אפשר ישראל שוחטין את פסחיהן ונוטלין את לולביהן ואין אומרים הלל, הוא מדין דנביאים תקנו שיהיו אומרים על כל פרק ופרק כמש"כ רש"י שם צ"ה ע"ב: פסח טעון הלל בעשייתו משום דאמרי' לקמן נביאים שביניהם תקנו להם שיהיו אומרים על כל פרק ופרק וכל דבר חידוש. ובאור שמח הל' ק"פ פ"א הי"ב מביא קרא מפורש בדה"י ב'

כראשי-ישיבות ילידים אמריקאניים, הדוברים כמובן אנגלית מצויינת. הישיבות וה"כוללים" בארה"ב כבר הצמיחו מקרבם תלמידי-חכמים גדולים, הראויים מכל הבחינות לשמש בכהונות רמות ונישאות כאלו. הרמ"ם הללו מסבירים את ה"קצות" ואת רבנו חיים באנגלית טהורה. את הבעיה ההלכתית המסובכת והחמורה ביותר, מלבנים ומבארים כיום באנגלית. שפת-אידיש מאבדת בישיבות את עמדתה, אשר רכשה לעצמה מני דורות.

מוטלת לפיכך בימינו, יותר מאשר אי-פעם, חובה מיוחדת על ראשי-הישיבות להחדיר את השפה האידית בתור שפה שימושית ומעשית בקשר היום-יומי שהם מקיימים עם תלמידיהם. הישיבה הקדושה בימינו, בדיוק כמו בעבר שנגזר, חלילה לה שתחדל מלשמש כבית-היוצר לשפת-האם, ל"מאמע-לשון" שלנו.